

ПРО ДЕЯКІ ТРУДНОЩІ ВЖИВАННЯ РОДОВОГО ВІДМІНКА В ПРОФЕСІЙНОМУ ТЕХНІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Гречаниченко Л. В.,
Матулевська Н. П.

Україна, Донецький національний технічний університет

Стаття посвячена вопросу нормирования употребления окончаний существительных мужского рода II склонения в родительном падеже. Подчеркнута особая актуальность данной проблемы в научном стиле украинского языка, связанная с необходимостью семантического разграничения лексических единиц, а также с предупреждением грамматических и смысловых ошибок.

Положения статьи иллюстрируются примерами, взятыми из научно-технических текстов.

Основу професійного мовлення становить, безперечно, науковий стиль, основною функцією якого виступає повідомлення, тобто визначальною рисою цього функціонального стилю є інформативність. Проте проблему професійного мовлення не слід штучно звужувати, оскільки «мова взагалі є природно виниклою семіотичною системою, яка закономірно розвивається, має властивості соціальної призначеності, системою, яка існує не лише для окремого індивіда, а й для певного соціуму. Мова стає основним засобом спілкування між людьми, засобом передавання інформації» [2, 604].

Отже, будь-яке мовне явище становить інтерес для досліджування, перш за все, з огляду на його роль, місце і вплив на процес спілкування, тобто відбиття, сприймання, розуміння, відтворення тощо як власної, так і чужої думки.

Темою нашої розвідки є проблема нормування у вживанні флексій –а (-я) та –у(-ю) в іменниках II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини, що є досить суперечливою в українській мові. Основу аналізу становлять лінгвометодичні положення Л. В. Щерби про те, що, вивчаючи граматичні явища, слід враховувати семантичний аспект, спостерігаючи, як бере участь ця граматична категорія у відображенні тієї чи іншої думки. [4,334]

Сучасні флексії є наслідком складного процесу розпаду старих типів відмінювання за основами, а також впливу певних граматичних та акцентуаційних чинників, що зумовило виникнення численних варіантних форм, які активно використовуються не лише в діалектах, а в літературному мовленні. Про явище варіативності у підручниках побічно зауважується, що “деякі іменники мають закінчення –а(-я) чи –у(-ю) залежно від: а) значення: каменя (окремого) — каменю (матеріалу); буряка (одного) — буряку (збірне поняття), блока (частина машини) — блоку (об'єднання держав), б) наголосу без зміни значення: моста-мосту, стола-стола, полка-полку”. [1, 173]

Дослідження лінгвістів (О. Синявський, С. Смаль-Стоцький, В. Юносова та інш.) свідчать, що у різні періоди розвитку української мови співвідношення між флексіями родового відмінка однини іменників чоловічого роду змінювалося. Так, давньоруські літописи свідчать, що закінчення –а(-я) переважало та широко вживалося як в назвах істот, так і назвах предметів та явищ. Закінчення –у(-ю) набували речовинні та абстрактні іменники. З часом (у 15-17 ст.) остання форма значно поширюється і починає активно витісняти флексію –а(-я). У ХХ ст. зроблено спробу нормувати це граматичне явище, а саме: у підручниках подаються положення про те, що закінчення –а(-я) властиві іменникам, що є назвами істот, окремих предметів чи точно окреслених понять, а закінчення –у(-ю) притаманні іменникам, що означають збірність, речовину, матеріал, абстрактні поняття, процеси тощо. Отже, граматики фіксували той факт, що протягом століть іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини залежно від семантики розрізнялись за типом закінчення.

Наприкінці ХХ століття умови функціонування української мови суттєво змінилися на краще (набуття статусу державної, звернення до мови сотень тисяч мовців, повернення письмений спадщини репресованих письменників і вчених, розвиток засобів масової інформації, пожвавлення зв'язків із діаспорою тощо).

Проте це певним чином деструктивно вплинуло на нормованість мови, активізувало в ній явище варіативності, зокрема в родовому відмінку однини. Проф. І.Ющук, підкреслюючи логічну структуру української мови, зазначає, що на сьогодні «слабко впорядкованими є лише відмінювання іменників II відміни чоловічого роду, де бувають варіанти і вагання у вживанні закінчень».

Однак зараз невпорядковане вживання флексій значно поширилося: театра-театру, міфа-міфу, варіанта-варіанту. І ця варіативність не зумовлюється рухливим наголосом. Немає однастайності щодо певних слів і у лінгвістів: наприклад, вальса (О. Т. Волох та інші. “Сучасна українська мова”) – вальсу (І. В. Ющук “Практикум з правопису української мови”), коридора (Г.Козачук) – коридору (І.Ющук).

Згідно із загальною тенденцією різні закінчення розмежовують іменники, що позначають абстрактні поняття та іменники на позначення конкретних предметів. Наприклад, алмаза (окремий кристал) — алмазу (речовина), папера (документ)— паперу (матеріал), чавуна (посуд) — чавуну (метал), горішка (окремий предмет)— коксового горішку (речовина).

В. Юносова підкреслює, що у вживанні закінчень –а/ -у залежно від семантики виявляється тенденція мови закріплювати за певними граматичними формами семантичні відтінки: чина (людина) — чину (посада), детектива (людина) — детективу

(твір), знака (позначка) — знаку (слід) , рахунка (документ) — рахунку (дія), центра (матем. термін)— центру (інші значення), сектора (матем. термін) — сектору (економіка). У цій тенденції вбачаємо також притаманну українській мові прагматичність мислення, прагнення конкретизувати словом (чи, як в даному випадку, граматичною формою) думку, переконливіше її висловити. Саме ця обставина є надзвичайно важливою для професійного мовлення.

З огляду на сказане зазначимо, що, на жаль, словники, фіксуючи цю тенденцію, не втілюють її послідовно. Наприклад, Орфографічний словник (1999 р.) подає два значення іменника “ тис ” — тиса (окреме дерево) і тису (деревина), тоді як аналогічні іменники, зокрема бук, дуб, граб фіксуються лише із закінченням –а. Іменники “протокол”, “наказ” є подані без варіантів, хоча потрібно розрізняти протокола (документ) – протоколу (дипломатична процедура).

У сучасній українській мові є чимало іменників, які закріплюють цю тенденцію: бара (одиниця виміру) — бару (ресторан), вала (деталь машини) — валу (насип), піщаника (тварина) — піщанику (порода), регістра (пристрій) — регістру (перелік), органа (частина організму) — органу (установа, видання). Слід зазначити, що словники та інша довідкова література має унормувати цю тенденцію.

У деяких іменниках вживання тієї чи іншої флексії родового відмінка взагалі важко обґрунтувати. Скажімо, за чинним правописом терміни іншомовного походження, що є назвами чітко окреслених понять і предметів, мають закінчення –а: електрона, катета, ампера, проте й цього дотримуються непослідовно. Порівняймо: еліпса, але овалу (Російсько-український словник наукової термінології).

У гірничотехнічному професійному мовленні, наприклад, зустрічаються терміни— іменники чоловічого роду II відміни, які в родовому відмінку однини мають закінчення -у відповідно до чинного правопису: штиб – штибу, шнур – шнуру, шлак – шлаку, транспорт – транспорту. Хоча таку ж за обсягом групу становлять й іменники з флексією –а в родовому відмінку: шкребок – шкребка, рештак – рештака, ствол – ствола, шов – шва, конвеєр – конвеєра. Тому для мовлення технічних спеціалістів надзвичайно важливим є нормативна визначеність.

Проте такої визначеності в лінгвістиці досі немає. Певною мірою спричиняє варіативність закінчень не зовсім точне трактування поняття збірності. За останнім Українським правописом воно об'єднує такі лексеми, як гурт, колектив, гай, том, ансамбль тощо. Дійсно, ці іменники мають певне значення сукупності, але вони позбавлені граматичних ознак збірності, оскільки збірні іменники позначають сукупність, що а) сприймається як одне ціле; б) мають форму лише однини (наприклад,

молодь); в) не сполучаються з власне кількісними, а лише з неозначно-кількісними числівниками (наприклад, чимало дівчор, багато гілля); г) утворюється з допомогою суфіксів (воїнство, дубняк, піхота, гарбузиння, символіка, малеча) або безафіксно (знать, зелень, погань). Як бачимо, “колектив”, “том”, “ансамбль” цих ознак не мають. Вони легко утворюють форму множини (колектив – колективи, том – томи, гай – гаї), сполучаються з числівниками (два томи, три батальйони), і досить часто взагалі називають конкретну річ (том, текст тощо).

Крім того, у лексичній системі української мови досить активно функціонують омофони – слова, що звучать однаково, але пишуться по-різному: орел (птаха), Орел (місто), лев (тварина), Лев (ім'я). У багатьох з них закінчення в родовому відмінку збігається. Проте є й такі, що відрізняються закінченням, що допомагає технічним фахівцям їх правильно вживати в науковому та діловому мовленні: Антрацита (місто)– антрациту (сорт вугілля); декана (керівник факультету) - Декану (плоскогір'я); Кизила (місто) – кизилу (рослина); Кургана (місто) – кургану (пагорб); Плутона (планета) — плутону (мінерал); Алжира (столиця) – Алжиру (держава); Рима (місто) – Стародавнього Риму (держава).

Отже, як бачимо, процес нормування флексій –а(-я) та –у(-ю) в іменниках чоловічого роду продовжується й сьогодні. Важливий вплив на нього має саме професійне мовлення українською мовою, яке має потребу диференціації смислових відтінків слів (зокрема термінів) з допомогою проаналізованого граматичного явища.

Література

1. Козачук Г. О. Шкарутяна Н. Г. *Практичний курс української мови*. — К.: Вища школа, 1993
2. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярошенко. — М.: Сов. Энциклопедия, 1990
3. Чуріна В. Ф. *Грамматика української мови. Довідкове видання*: — К.: “Логос” 1997
4. Щерба Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. — Л., 1974.